

Бранислав ОСТОЈИЋ*

ЊЕГОШЕВ КЊИЖЕВНИ ЈЕЗИК И ЊЕГОВ УДИО У СТВАРАЊУ ВУКОВА МОДЕЛА КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА

1. О црногорском књижевнојезичком изразу, његовим путевима и генези, доскора мало се шта знало. Језичке особености црногорске социосредине биле су нам познате само у појединостима. Није био испитан удио црногорског књижевнојезичког изрази ни на дијахроном ни на синхронном плану у стварању, данас већ некадашњег, заједничког модела српскохрватског стандарда. Посљедњих деценија овога вијека наша су се сазнања у том погледу знатно проширила.

Удио осталих социосредин српскохрватског језика у стварању Вукова модела књижевног језика поодавно је познат и јасан. Дуго је занемаривано проучавање црногорског књижевнојезичког изрази прије свега у историјскојезичкој перспективи. Задовољавало се општим импресијама, индивидуалним језичким осјећањима, а када је било ријечи о удјелу црногорског књижевнојезичког изрази у стварању Вукова модела књижевног језика обично се значај сводио на Његошев удио, али ни тада није давата права истина. Ни Његошу није давато мјесто које заслужује. Приписиване су му каткада наглашене дијалекатске језичке црте па је чак и констатовано да Његошев књижевни језик нема значаја и не обезбјеђује Његошу неко мјесто у историји нашега књижевног језика.¹ Комично звучи да је Његошев језик безначајан. На основу анализе које даје, на примјер, један данашњи филолог о Његошеву језику слиједи да је то само сирова уско цетињско-његушка дијалекатска грађа с, на примјер, облицима императива *виђи*, са предлогом *су* и обликом генитива с наставком *х* итд.² Истини за вољу, он то

* Доктор филологије, академик ЦАНУ, редовни професор Филозофског факултета у Никшићу.

¹ Исп. А. Младеновић, *О једном неарђуменџованом љисању*. – Библиографски вјесник, год. XXV, Цетиње 1996, бр. 1-2, стр. 135-140.

² А. Младеновић, *Књижа о Њеђошу*. – Београд 1989, 224; *О једном неарђуменџованом љисању*. – Библиографски вјесник, год. XXV, Цетиње 1996, бр. 1-2, стр. 135-140.

није тако изричито рекао, али из његова разлагања то се види што имплицира на такав закључак.

Новијим студијама о Његошеву језику, о језику Петра I Петровића и о црногорском књижевнојезичком изразу уопште та неправда је отклоњена и указано овом филологу да он на норму не гледа лингвистичким очима.³ Норму не треба посматрати само из формално-граматичког аспекта, са фонетско-фонолошког становишта већ је треба посматрати шире и са морфолошко-лексичког, синтаксичко-семантичког, творбено-лексичког и општејезичког аспекта јер се језички систем остварује на свим тим нивоима, а норма је оно што је општеприхваћено као правилно у књижевном језику на свим његовим нивоима. У функционалном стилу то мора бити остварено. Разумије се, ту се може говорити о неколико типова норми: /1/ о системској норми /утврђује системске елементе језичких чињеница/, /2/ о функционалној норми /утврђује књижевнојезичке и некњижевнојезичке чињенице/ и /3/ о стилистичкој норми /утврђује емоционално-експресивни ниво језичких чињеница/.

Уосталом, наш филолог не зна да „употреба дијалектизама не крши књижевнојезичку норму већ се најчешће користи из стилских разлога. У посебним случајевима и у одређеном књижевноисторијском контексту можемо схватити употребу дијалеката у пјесничком, појединим драмским и другим дјелима као активно залагање за нове језичко-стилске путеве, границе и домене.“⁴

А ако се свему овоме дода и чињеница да је Његошев језик и пјеснички језик, да се Његош као пјесник и односио према језику, да је трагао за пјесничким средствима која одговарају дубини мисли и јачини пјесничких осјећања поштујући и законитости стиховног ритма, онда постаје сасвим јасно да је граматички систем Његошева језика уствари Његошева поетска граматика – што тражи и посебно гледање на његове језичке особености.

2. Његошев и Вуков језик је у основи исти – језик простога народа и језик народног стваралаштва с узвјесним разликама индивидуално условљеним и с одређеним индивидуалним творачким особеностим као незаобилазним конституентима језика у процесу језичког уобличавања књижевног дјела и приближавања текста стварним основама живота. Основа језика народног стваралаштва била им је иста – док је основа простога народа у Ву-

³ Исп. о овоме детаљније код: Б. Остојић, *Ујорне заблуде у вези са тумачењем неких стихова из Горског вијенца*. – Библиографски вјесник, год. XXIV, Цетиње 1995, бр. 1, стр. 149-154; *Још једном о ујорним заблудама и лабавим аргуменцима*. – Библиографски вјесник год. XXVI, Цетиње 1997, бр. 1-2, стр. 161-168.

⁴ Н. И. Толстој, *Конкуренција и коезистенција норми у књижевном језику XXIII вијека код Срба*. – НСС у Вукове дане, Београд 1980, бр. 10/1, стр. 33.

ка шира. Првобитно – обје локалне Вукова – тршићко-јадарска; Његошева – његушко-подловћенска.

Па ипак, прва је сјеверноцрногорска и обухвата говоре већег броја области нашега језика (Херцеговачко-црногорска област, Санџак, дио Босне, дио Далмације, Лика, дјелови Србије и Војводине), друга је локалнија староцрногорска и општецрногорска.

Природно је што Вукова основа постаје и основа српско-хрватског књижевног језика. У њу улази, додуше, и основа Његошева књижевног језика – староцрногорски унесећи собом извјестан број дијалекатских особина којих је у првим фазама нашега књижевног језика било далеко више, на шта се тада није могло ни гледати. То, уосталом, ни Вуку, као кодификатору књижевног језика, није сметало у борби за побједу народног језика. У почетној фази свога рада он је чак био изричит „да сваки писац треба да пише својим дијалектом” што би одвело стварању књижевних језика. Но, овакав став био је само у налету... брзо га је прећутно напустио. Тек када је побједа била на помолу, Вук се декларирше захтјевом за „опћениту” правилност језика, односно иде за језиком који треба да превлада што више језичких разноликости у простору и времену. Па ипак, „попуст” је и сам користио, све до коначне побједе.

Његош је, међутим, сам себи допуштао ову привилегију и по свом пјесничком инстинкту до појаве и посљедњег свога дјела.

Очигледно је да лексички фонд и синтаксичка гипкост нашега језика нијесу били довољни за успјешније изражавање у сфери апстрактније мисаоности. Оба су користили црквенословенске и стране ријечи. Међутим, природа дјела Вука и Његоша диференцира њихов однос према употреби страних елемената у сопственом језику. Вук је био изричит противник – посебно словенизама – у прокламацијама, али не и *de facto*. У изузетним приликама опраштао је и другима и себи. Његош је ту либералнији. Он је позајмљивао из црквенословенског и руског језика оно што му је недостајало, али је својим народним ријечима давао често карактер високоинтелектуализованих ријечи.

3. Његош се диференцира од Вука и тиме што је Његошев језик пјеснички језик; као пјесник се односио и према језику. Трагао је за језичким средствима која одговарају дубини мисли и јачини пјесничких осјећања, као и законитостима стиховног ритма. И кад их није налазио у свакодневном језику свога народа, нити у језику народних пјесама или пак у Вуковој прози, узимао их је из лектире којом се користио. Свакако, највише се користио изворном руском литературом, као и литературом већине писаца других језика, опет на руском језику. Додуше, врло ријетко из литературе језика предвуковског периода.

Дакле, књижевни језик великог пјесника, као уосталом Вуков језик, у основи је нашега савременог књижевног језика утемељеног на народном је-

зику – језику једнога дијела штокавског дијалекта и језику фолклорног коинеа. Народни језик, који је до Вука у Србији и Војводини имао врло скроман удио освојио је ту литературу ушавши на велика врата. Српскословенски је тамо Вуковом побједом изгубио битку за свој опстанак. Народни језик који карактерише Његошево књижевно дјело имао је већ ту традицију у црногорском књижевнојезичком изразу. Српскословенски је тамо одавно пао у заборав. Вуков претеча Петар I Петровић је већ ослобођен, у то вријеме код писаца из Србије и Војводине, дебелих слојева црквенословенских и руских наноса.

4. У односу на Вуков језик разлика је у томе што је дијалекатска завичајна нота у Његошеву језику доста наглашена. Он, додуше, даје првјенство дијалекатској форми и изразу, али код њега скоро никада нећемо наћи оно што је искључив дијалектизам одвећ усколокалног карактера.

Произвољне су према томе и непромишљене тврдње да је Његош свој Горски вијенац писао на дијалекту – а депласиране оне које језик Горског вијенца „сабијају” на усколокални цетињско-његушки говор.⁵

а/ Неће се многе језичке особености присутне у црногорским говорима у том времену срести у Његошеву дјелу.⁶ Њих ћемо, на примјер, наћи у језику С. М. Сарајлије – Његошева секретара.⁷ Нигдје или готово нигдје, рецимо, у Његошевим дјелима нема примјера за изговор *жл, шл, жн, шн*, умјесто *зл, сл, зн, сн* чиме кипти Милутиновићева Дика Црногорска.

б/ Нема у Његошеву језику ни општецрногорског дијалектизма *хоше* /З. л. мн. гл. *хијјеџи*/. Истиснут је у Његошеву дјелу општекњижевним формама.

в/ Нема, ама баш нигдје нема, у Његошеву дјелу ни дијалекатских ликова типа *зледау, зидау, имау, чекау*, који се употребљавају у старијим црногорским говорима.

г/ У ранијим својим дјелима нешто је досљеднији при употреби императивних форми без сугласника *ј* истих ових глагола док су у каснијим њего-

⁵ За тај дијалекат А. Младеновић у чланку „*Напомене о језику Горског вијенца*”, Књига о Његошу, Горњи Милановац 1989, 224-233 на стр. 224. каже да је „још од Вукових времена, наравно, не улази у основицу српскохрватског језика” што је тежак научни промашај. У цит. чланку он заступа и тезу да је тумачење Његошевих стихова условљено „поменутом дијалекатском основицом на којој се базира ово Његошево дело”: /с. 225/, односно да се тумачи због оних „који дијалекатски не припадају зетским говорима у Црној Гори”, или како одмах додаје „оних рођених ван поменутих зетских говора”. Исп. даље о овоме и поводом овога код Б. Остојић, *Његошев језик и његов удио у Вуковој реформи*, ЦАНУ и САНУ, Подгорица 1995, стр. 229, ф. н. 2.

⁶ М. Стевановић, *Неке особине Његошева језика*. Јужнословенски филолог XIX, 1951-1952.

⁷ М. Стевановић, *Неке особине Његошева језика*. Јужнословенски филолог XIX, 1951-1952.

вим дјелима све чешћи њихови општекњижевни облици, да би их у овим посљедњим нестало.

д/ Иначе, мало је дијалектизама с досљедном употребом. Досљедно је, на примјер, употреба сугласника *x* у генитиву именица било које врсте /*људих, женах, селах*/ од свих осталих дијалекатских форми, иако то није особина свих тадашњих ни данашњих црногорских говора старијега типа.

ђ/ Његош је досљедан и при употреби императивне форме *виђи* која је као дијалектизам шире распрострањена и заједничка је особина црногорских говора уопште, а мање је досљедан при употреби дијалекатске презентске форме *виђу*, иако је она у црногорским говорима убједљиво ширира у употреби од облика *видим*.

е/ Упадљиво су обичнији у црногорским говорима итеративни глаголи изведени наставком *a* са дужином на претходном вокалу /*Пришиска* ме све несрећна мора/ него у Његошеву језику, као што су иначе далеко фреквентније у истим тим говорима и глаголске форме: *йовукова, довукује, надмашају* и сл.

ж/ Не треба све приписивати ни дијалекатским формама. У неким случајевима, посебно када су у питању изведени глаголи и његови ликови. Његош се често инспирисао и традиционалним формама руског језика /стријељањем да се *надмашају*/, *истребљати*, *йодчињати*.

з/ Повучен метричким разлозима, знао је Његош да избјегне и традиционалне руске форме, па и да се удаљи од простог народа те да у циљу постизања хармоније стила посегне и за формама типа: Кад год сам много *размишљава*.

и/ Он се од своје дијалекатске базе удаљава и при употреби старијих облика дат./лок. једн. личних замјеница, па је општецрногорске форме *мене, шебе, себе*, једва пропуштао у свој писани израз.

ј/ Међутим, подједнако су обичне у његову изразу дијалекатске и општекњижевне енклитичке форме дат./ акуз. личних замјеница 1. и 2. л. множ. *ни* и *ви* /Долеће *ни* јато јаребицах... Пуштите их аманет *ви* божи/, па се, дакле, ни у овим случајевима не може говорити о његовој потпуној досљедности, као што се уосталом не може говорити о досљедности ни при употреби замјеничких енклитика *не, ве*, којих у Горском вијенцу уопште и нема. И овдје, као и претходним случајевима, он иде према свом поетском осјећању језика поштујући, разумије се, и ритамско-хармонијске погодности, али оне нијесу једине које га опредјељује за једну или другу форму. Настоји он чешће да општејезичким формама, па и оним општецрногорским, да предност над ускодијалекатским.

к/ Генитивни облик замјенице *што* / *чеса* најутемељенија је староцрногорска форма у Његошеву писаном изразу док су од овога облика изведене замјенице /*нечесов – некакав, ничесов – никакав*/ каткада истиснуте језичким формама. Не тако досљедно срећемо у Његоша и изведену замјеницу такође староцрногорског типа, *чесов*.

л/ И ни у једном од поменутих случајева није, дакле, остао досљедан.

љ/ Ближи је Његошев језик општекњижевном, па разумије се, и новијим штокавским говорима који су му у основи, него старијим црногорским говорима и при употреби номинативних облика показних замјеница за мушки род. У Горском вијенцу Његош је посегнуо само једанпут за том формом /Рекао би *они* час умрије/. Нешто је мало фреквентнији облик показних замјеница за друго лице / Гроб се његов пропа на *ѿа* свијет/.

м/ Унеколико је вјернији Његош свом дијалекатском идиому кад су у питању фонетско-фонолошке промјене. Приврженији је, на примјер, дијалекатској бази при употреби компаратива на дуго *и* мјесто *ију* / *сјајни*, *мудри*/, а народски карактер има и замјенички облик *чи* мјесто *чију*.

н/ Иако је у црногорским говорима, мислимо на оне старијега типа, асимилација и контракција вокала извршена према претходном вокалу / *доша*, *ѿоша*/, Његош их је у свом књижевном изразу, имајући у свом језичком осјећању и неасимиловане форме / *дошао*, *ѿошао* /, користио напоредо с претходним, па, овим посљедњим чак и давао предност. Оба ова лика он користи у књижевном изразу прилагођавајући их у дистрибуцији метричко-ритамским захтјевима стиха.

њ/ Када је ријеч о јотовању уснених сугласника са *је* од кратког јата, Његош се у потпуности дистанцира од већине црногорских и неких сусједних говора. У Његоша је само *џрмјеѿи*, *живјеѿи*, *ѿријеѿи*.

о/ Неунифицирану множину с рефлексом меке и тврде промјене у облицима инстр. ј., ген. дат. инстр. лок. множ. замјеничко придјевских ријечи има и Његош. Онако, дакле, како је то у црногорским говорима. Додуше, у претежнијој су употреби и у прозним текстовима ликови са *-ијем* и *-ијех*, *-ијема*, а ѿима је Вук до 1839. и приписивао већу исправност у ијекавском изговору. Иначе, граматички систем Његошев укључује све облике познате или у Вукову или у језику народних умотворина.

5. Поетска граматика његова заслуживала би нарочиту пажњу. Поготову што је Његошев пјеснички језик друкчији него у осталих наших књижевника – јер, друкчија је и његова основа не само дијалекатска него и поетска и филозофска и историјска и етичка, друкчији су и погледи на морал и религију, на све оно што чини основицу спјева. Наиме – на борбу за ослобођење из ропства за слободу која чини суштину дјела.

6. Синтакса књижевног дјела поремећена је у Његошеву језику општепознатим дијалекатским специфичностима везаним за староцрногорски, па и за црногорске говоре у већини. Ту су, прије свега, поремећаји употребе падежа мјеста и падежа правца, и то у корист падежа правца. Наиме, акузатив се јавља с предлозима *у* и *на* мјесто локатива / Надање се наше закопало у *Косово* на једну гробницу; *У колибу* ноћих Милоњићах/, а с предлозима *над*, *ѿод*, *ѿред*, и *међу* умјесто инструментала, мада је у овом другом случају Његош много ближи књижевнојезичком узусу него говорима црно-

горским. Уосталом, он није досљедан црногорском дијалекатском идиому ни у претходном случају поремећености глаголске реакције. И, свакако, још више би се Његош везао за књижевнојезичку реакцију да га каткада нијесу „ометали узуси стила”.

Богат инвентар, на примјер, синтаксе употребе глаголских облика, као најфреквентнијих у систему, даје Његошу могућност, као и у црногорским говорима, за широко мисаоно нијансирање, што се не противи ни данашњем општекњижевном узусу. А, у сагласности са њим је елиптичност и гномичност Његошева језика и језика његова завичаја, фразеологија и слојевитост тога језика.

7. Вуков превод Новог завјета и Његошев Горски вијенац 1847. су уствари образци новог књижевног језика. Оба дјела су послужила као доказ да је такав књижевни језик способан да искаже сложене, често и апстрактне ставове. Наравно, при томе се лексички инвентар народних говора показао недовољним. Оба су решавали проблем на јединствен начин. Знатан број ријечи сковали су у духу српског језика. Ту су, на примјер, ријечи у Горском вијенцу за које не зна Вуков Рјечник и не потичу из народног вокабулара. Дио ријечи преузели су из других језика. Тамо гдје је било потребно уобличавали су их дајући им ликове као да су се развили на нашем језичком тлу. Пут у нови модел књижевног језика – Вуков модел, показан је и њиме су књижевници спремно пошли.

У Горском вијенцу, на примјер, видљива су два основна књижевнојезичка нивоа и неколика споредна. Један је ниво – језик већине личности, други Игумана Стефана и владике Данила, а оба нивоа су присутна у цјелокупном Његошеву дјелу. У функционисању је, с једне стране, народни говор црногорски, врло слојевит, пун стилских фолклорних одлика са богатом фразеологијом; с друге стране – савремени књижевни језик с примјесима црквеног језика.

И једном и другом нивоу у свом умјетничком остварењу Његош је дао животну снагу, живио је, осјећао и мислио тим језиком, што је уосталом први и неизоставни услов правога књижевног језика. Прелива га он изванредним бојама, остварује у безброј слика и метафора. Поред општејезичке и дијалекатске компоненте, реализује се и поетска која се преплиће са општекњижевном и дијалекатском компонентом. Њиховим комбиновањем и узимањем кад затреба по којег русизма односно словенизма, Његош је уздигао своје домаће нарјечје давши му овлашно обиљежје општекњижевног српског језика.

8. Мада је Вук током изградње свог књижевнојезичког модела народни израз подигао на виши степен, кренуо корак даље, стандардизовао га и дао му општештокавско обиљежје, ипак за побједу Вукових начела, књижевници, као што је био Његош, били су врло погодни. Јер, за крајњу побједу књижевног језика – нијесу довољни само граматички трактати и генијалност Вукова, нити његови историјски, етнографски и археолошки чланци,

ни рјечници, ни даровити преводи религиозних текстова, па чак ни народне пјесме и приповијетке – били су неопходни даровити књижевници који ће са лакоћом и умјешношћу показати како се на основици народног језика могу стварати права, а каткада и ненадмашна књижевна дјела.

Ни Његош није остао вјеран говору свога завичаја. И није ту погријешио. Не само што му је општецрногорски језички идиом омогућавао да се слободно креће, да се пјеснички исказује до максимума, да гради и ствара језичке обрте по својој вољи, него је тиме показао како пјесничка ријеч не трпи крупне каноне. И, врло је значајно што му је судбина предодредила да своје језичке вриједности и богатство свога израза реализује при првој појави народног језика у нашој књижевности и култури. Иако манифестоване прије сто педесет година, оне ни данас нијесу превазиђене, као уосталом ни књижевно дјело на њима створено.

Данашњи модел књижевног језика у битној је мјери одређен не само дјелатношћу Вука Карацића већ су му темељи ударени и Његошевим језичким обрасцем који је у пракси непоновљив. Све што је Вук предлагао, а његош у пракси спровео добро се уклопило у језик.

За разлику од понекад вербалног одређења за Вукову норму на другим странама, Његош у пракси остварује на најбољи могући начин управо оно што је била Вукова визија; знатно је упростио Вукове идеје – задржао се на ономе што је просто и убједљиво за свакога – чист, прави, непосредни народни језик. То је учинило да Вуков модел књижевног језика побиједи. Учинио је да Вук побиједи, а онда га је нестало са поља наше књижевности и културе. Али, побједа је остала, а са њом и Његошево дјело као један од најбољих и најуспјешнијих примјера остварања Вукова модела књижевног језика.

Branislav OSTOJIĆ

NJEGOŠ'S LITERARY LANGUAGE AND HIS PARTICIPATION IN CREATING VUK'S MODEL OF LITERARY LANGUAGE

Summary

In this paper the author considers, through Njegoš's two basic linguistic strata: (1) general literary one which predominates in his work, and (2) dialect Njegoš was more loosely linked to, and also through several side strata, Njegoš's participation in building of Montenegrin literary expression and his effect in the process of standardization, normalization and stabilization of Vuk's model of the literary language.